

ДІЄВІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВПОРЯДКУВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 340.132

Постановка проблеми. Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Неоднозначність визначення механізму правового регулювання (далі - МПР) призводить до виникнення різнопланових підходів до його функціонування. Це призводить до перекручень його змісту, ототожнення з іншими суміжними юридичними конструкціями, що призводить до ускладнення розуміння його реальних цілей та призначення щодо належного та дієвого впорядкування суспільних відносин. Провідне місце у визначенні належності функціонування МПР щодо забезпечення необхідного рівня впорядкування суспільних відносин відіграє категорія дієвості МПР, яка дозволяє комплексно проаналізувати цінність, ефективність та реальну економічну доцільність використання тих чи інших правових засобів для приведення у відповідність різноманітних суспільних відносин.

Для визначення поняття дієвості МПР необхідно враховувати реальні умови його функціонування на певному етапі розвитку держави та суспільства. Тому актуальними виглядають створення наукових концепцій, пошук шляхів їх впливу на свідомість законодавців, осіб, що входять до складу структур, що володіють правом законодавчої ініціативи, органічне поєднання теорії і практики правотворчого та правозастосовчого процесів, з моменту створення правової норми до її реалізації.

Дослідженню питань дієвості механізму правового регулювання завжди приділялась неабияка увага теоретиків. Основоположне значення для розробки даної проблематики мають праці: В. Глазиріна, О. Зайчука, В. Казимирчука, С. Комарова, В. Кудрявцева, Д. Ллойда, А. Малька, В. Никитського, Н. Оніщенко, І. Самощенко, О. Сергєєва, А. Урсула та ін.

Метою дослідження є з'ясування загальнотеоретичних основ розуміння ознак дієвості механізму правового регулювання, а **завданням** аналіз основних підходів до визначення основних критеріїв та складових дієвості механізму правового регулювання та вироблення окремих рекомендацій до визначення змісту даного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм правового регулювання являє собою дієву сукупність правових засобів, яка повинна постійно вдосконалюватися з використанням сучасних технологій, починаючи від видання правових актів і завершуючи їх виконанням. Забезпечення реального виконання вимог правових норм має сприяти вирішенню протиріч в державному механізмі і, як наслідок, становленню правової держави, вдосконалення взаємодії структур державного апарату. Різноманітні деформації у розумінні сутності та призначення МПР призводять до вибіркового виконання правових норм державним апаратом та виникнення маргінально-нігілістичних настроїв в суспільстві, що не дозволяє створити уніфікований механізм правового регулювання, який був би здатним задовольнити інтереси всіх учасників суспільних відносин.

Сучасний стан розвитку механізму правового регулювання відображає і відтворює нестабільність навколишнього середовища та трансформаційних процесів розвитку суспільства, що детермінує зміни у внутрішньосистемних зв'язках правових засобів і виникнення протиріч між нормативною підсистемою і рівнем функціонального забезпечення впорядкування поведінки суб'єктів правовідносин. Це проявляється у невідповідності значної частини норм суб'єктивного права пріоритетам і очікуванням суб'єктів правовідносин і багато в чому визначає фактичну нелегітимність діючого законодавства, зниження ефективності правового регулювання, збільшення кількості проявів протиправної поведінки, тобто негативно позначається на стані права України в цілому.

На сьогоднішній день теоретико-правова наука, незважаючи на окремі вказівки щодо визначення дієвості механізму правового

регулювання, не дає єдиного підходу до розуміння даної категорії. Призначення та роль МПР у впорядкуванні суспільних відносин, як правило розглядається через ознаку його ефективності або через з'ясування загальної цінності права для держави, суспільства та окремих осіб. Проте саме категорія дієвості механізму правового регулювання дозволить визначити всі характеристики впливу сукупності правових засобів, які складають його структуру, на належну регламентацію суспільних відносин.

Виходячи з вищевикладених позицій необхідності дослідження категорії дієвості механізму правового регулювання, слід погодитись з думкою А.В. Малька, який вважає, що дієвість механізму правового регулювання тим нижче, чим вище рівень перешкод. До ознак дієвості механізму правового регулювання він відносить: 1) мета механізму правового регулювання; 2) засоби досягнення мети механізму правового регулювання; 3) результативність механізму правового регулювання [1, с.56-57]. Слушною виглядає позиція й С.О. Комарова, який вважає, що механізм правового регулювання виражає дієву сторону процесу переводу нормативності права в упорядкованість суспільних відносин [2, с.383-384]. Тобто питання дієвості механізму правового регулювання лежать в площині практичного функціонування тих правових засобів, які було обрано для врегулювання суспільних відносин та досягнення заздалегідь передбачених результатів впорядкування поведінки учасників правовідносин.

Визначення дієвості механізму правового регулювання повинно здійснюватись через систематичне вивчення впливу різноманітних чинників на досліджуваний об'єкт, а також дослідження процесу реалізації правових засобів та їх наслідків для розробки уніфікованих ознак для подальшої оптимізації функціонування досліджуваного явища та підвищення його результативності впорядкування суспільних відносин.

Тому визначальною для з'ясування поняття „дієвості» МПР є позиція О.В. Зайчука та Н.М. Оніщенко, які зазначають, що у юридичній літературі виділяють декілька критеріїв виміру дієвості правового регулювання, а саме: 1) цінність правового регу-

лювання; 2) економічність правового регулювання; 3) ефективність правового регулювання [3, с. 311].

На нашу думку ті ж самі критерії визначення ознак дієвості можна використовувати і для категорії механізму правового регулювання.

Здійснюючи комплексний аналіз дієвості механізму правового регулювання доцільно спочатку з'ясувати окремі критерії її виміру, а потім з'ясувати основні ознаки самої категорії дієвості.

Перш за все необхідно визначити в чому полягає цінність механізму правового регулювання. Сучасні тенденції розвитку Української Держави надають особливого звучання темі цінності права. Зміна системи соціальних орієнтирів та потреб зумовило необхідність відповідних перетворень у всіх галузях суспільного життя. Змінюється і механізм правового регулювання, роль якого в житті суспільства все більше зростає.

При відсутності у явища якостей, об'єктивно необхідних для задоволення потреб громадян, його важко вважати цінністю, в крайньому випадку, суспільно значимою. Але й об'єктивно приртаманні явищу корисні якості його взаємодії з громадянином, відповідності його інтересам, цілям і потребам ще не роблять об'єкт цінністю, тільки в людській діяльності потенційна цінність явища отримує своє актуальне існування. Інтереси і потреби громадян, незважаючи на їх рухливість, визначаються в основному відповідно до змін, що відбуваються в соціально-економічній та духовній сфері [4, с.9]. В.Н. Кудрявцев та В.П. Казимирчук не тільки констатують важливість права, а й наполегливо підкреслюють, що воно необхідне для розвитку суспільства, оскільки забезпечує захист прав особистості, стабільність, порядок і організованість, реалізацію перспектив соціального та економічного розвитку [5, с.64].

До таких цінностей відносяться свобода, справедливість, рівність, взаємодопомога. ці цінності орієнтують людську поведінку на досягнення певних цілей, стандартів, зразків поведінки. Ці цінності не були спочатку „правовими», властивими тільки праву як соціальному регулятору, це цінності тієї культури, в якій ви-

никало право. У свою чергу, розвиток цивілізації, як зазначає Д. Ллойд, повсюдно супроводжувалося поступовим розвитком системи правових норм і одночасним створенням механізму для їх регулярного та ефективного застосування[6, с.72]. Тому на сьогоднішній механізм правового має саме ту цінність, яка визначена цивілізаційним розвитком суспільства.

Відповідно до загального розуміння цінності права цінність механізму правового регулювання полягає в: 1) наданні діям людей організованості, стійкості, узгодженості, забезпеченні їх підконтрольності і тим самим вносить елементи впорядкування в суспільні відносини, робить їх цивілізованими; 2) втіленні загальної волі учасників суспільних відносин, сприяючи розвитку тих відносин, в яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство в цілому, його цінність тим вище, чим повніше він відображатиме своїм змістом приватні інтереси окремих учасників суспільних відносин; 3) створенні якісно нових сфер впорядкування суспільних відносин в яких здатні утвердитися нові форми спілкування та діяльності окремих індивідів; 4) визначенні та вираженні масштабу свободи особистості в суспільстві, шляхом визначення меж і міри цієї свободи, створюючи такий порядок в суспільних відносинах, який спрямований на виключення з життя людей свавілля, свавілля, безконтрольності окремих індивідів і груп; 5) сприянні досягненню соціальної злагоди, зняття напруженості в суспільстві.

Наступною складовою дієвості МПР виступає його ефективність. Внаслідок своєї практичної та теоретичної значущості дослідження змісту категорії „ефективність» здійснюється багатьма економічними, суспільно-гуманітарними та юридичними науками. Кожна сфера застосування підтверджує, що ми маємо справу із загальнонауковою категорією. При цьому підходи та механізми її визначення суттєво відрізняються в залежності від наукової парадигми дослідження та специфіки кута зору конкретного науковця. Однак, повне уявлення про суттєві характеристики категорії ефективності можливе лише при здійсненні всебічного та

неупередженого аналізу положень різноманітних наукових доктрин та концепцій.

Необґрунтованим виглядає підхід до визначення дієвості та її розуміння через поняття ефективності, це є не вірним і призводить до фактичної підміни понять. Тому необхідно відразу відмежувати поняття „дієвість» та „ефективність». Так, дієвість означає відношення до планованої дії, здатність її результативно виконувати. За певних умов планований результат може бути й не досягнуто, проте засіб досягнення сам по собі є дієвим. Так, механізм правового регулювання може бути дієвим, за його допомогою можна викликати певну реакцію учасників суспільних відносин, проте ситуація склалася так, що запланованого результату не було, тобто використанні правові засоби під впливом суб'єктивних чи об'єктивних чинників виявились не результативними (неефективним). Ефективність же — це результативність дії. Якщо дія є ефективною, то засіб, який викликав цю дію, виявився безперечно дієвим. Тобто ефективність доцільно розглядати як одну зі складових частин дієвості.

Що стосується сучасного розуміння поняття „ефективність» то його досить вдало узагальнюють Л.Г. Мельник та О.І. Корінцева, ними, - ефективність визначається відношенням результату (ефекту) до витрат, що забезпечили його отримання. Ефективність розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків діяльності. Вона показує не сам результат, а те якою ціною він був досягнутий. Тому ефективність найчастіше характеризується відносними показниками, що розраховуються на основі двох груп характеристик (параметрів) – результату і витрат. Це, втім не виключає використання і абсолютних значень вихідних параметрів [7, с.245].

Визначення місця і ролі ефективності при дослідженні того чи іншого явища зробив А. Урсул „... ефективність, якщо не основне, то одне з найважливіших для дієвого підходу дослідження явища» [8, с. 18]. Дане твердження лежить в основі філософського розуміння ефективності та в цілому підтверджує цінність категорії „ефективність» для існування будь-якого явища.

Таким чином, ми бачимо, що наявність певного ефекту не означає позитивних якісних змін стосовно певного явища, тому відповідно наявність ефекту не може вказувати на ефективність, виходячи з того, що не кожен ефект є ефективним. Крім цього ефективність визначається як динамічна властивість явища, а ефект є конкретним об'єктивно існуючим явищем, що виникає при будь-якому впливі на явище. Відповідно досягнення ефекту не може означати, що виникає ефективність. Це підтверджується тим, що окремі вчені прямо вказують на існування «негативної ефективності», яка віддаляє від наміченої цілі [9, с.54]. Що стосується категорії «ефективність», то вона на відмінну від «ефекту» є значно ширшим поняттям і враховує не лише отриманий результат, але й витрати, які були затрачені на його отримання. Разом з цим, при визначенні ефективності потрібно приймати до уваги умови в яких був досягнутий даний результат і як це вплине в подальшому на існування та розвиток певного процесу або явища.

Конкретизуючи підходи до визначення поняття „ефективність». Слід, також зупинитись, на умовах, що впливають на його формування. Відповідно для оптимального з'ясування сутності ефективності слід враховувати що: а) існує необхідність відмови від штучного нав'язування напрямків розвитку даної категорії в межах однієї науки; б) початкові умови її формування, шляхом виділення загального та особливого, враховуючи чинники, що існують та виникають в процесі її забезпечення; в) ефективність повинна визначатись не через аналіз кількості витрачених ресурсів, а шляхом дослідження якості та правильності їх використання; г) існує велика кількість потенційних сценаріїв та способів її досягнення, навіть по відношенню до рівнозначних процесів та явищ в залежності від зовнішніх факторів, що на них впливають; г) швидкість її досягнення залежить від надійності всіх системоутворюючих елементів та ін.

Таким чином під ефективністю слід розуміти – комплексну, функціональну, динамічну категорію, що визначається співвідношенням кількісно-якісних витрат, що використовуються цілеспрямовано та перебувають під дією зовнішніх чинників до

досягнення заздалегідь запланованої мети, що опосередковує задоволення загальних або індивідуальних потреб та має конкретне вираження у вигляді позитивного результату.

На основі вищевикладеного ефективність МПР полягає в: 1) визначенні відповідності використаних правових засобів в межах конкретного МПР загальним закономірностям розвитку та функціонування суспільних відносин; 2) з'ясуванні реальних способів регламентації суспільних відносин та впорядкування поведінки їх окремих учасників; 3) встановленні відповідності механізму правового регулювання об'єктивним державно-правовим (юридичним) закономірностям регулювання; 4) усуненні неузгодженостей та суперечливостей, а також прогалин між структурними елементами МПР, а також забезпеченні відповідних обов'язкових зв'язків між структурними елементами кожного окремого механізму правового регулювання і встановленні залежностей між метою впорядкування суспільних відносин та досягненням запланованого результату; 5) досягненні певних соціально корисних результатів шляхом розумного та належного поєднання всіх елементів МПР під дією суб'єктивних та об'єктивних чинників.

Наступною складовою розуміння дієвості МПР виступає категорія його економності (економічності). Основним критерієм оцінки економності правового регулювання є сукупність витрат, що мають місце у процесі досягнення мети правового регулювання (предметно-речових, грошових, кадрових, часових, фізично-людських ресурсів тощо) [3, с. 311].

Економічність механізму правового регулювання - це так звана його „позитивна корисність», яка уточнена з урахуванням кількості витраченої на всіх стадіях правового регулювання, матеріальних засобів, людської енергії, часу, а також інших показників важливих для функціонування МПР.

Вважаємо, що основою оцінки дієвості МПР, з точки зору його економічності, становить не абсолютна цінність отриманого результату і не абсолютна величина зроблених витрат, а їх співвідношення. Сенс не в тому, щоб не ставити багаторесурсних цілей, а в тому, щоб досягати їх мінімальними засобами. Якщо ді-

свим повинен бути будь-який МПР, то економічність - властивість дії лише тих з них, які мають відповідні економічні цілі.

Розмежування понять дієвості та економічності механізму правового регулювання виключають можливості їх органічного збігу. Доцільно вважати дієвість МПР поняттям, що володіє більш багатим змістом, а економічність МПР однією з умов його загальної дієвості.

Таким чином, основним призначенням визначення економічності МПР для з'ясування загальної проблеми його дієвості є вирішення питання про можливість використання кількісно-якісних ресурсів для належної регламентації поведінки учасників певних правовідносин та забезпечення загальної впорядкованості життєдіяльності суспільства в цілому.

Крім цінності, ефективності та економічності для визначення дієвості МПР можна використовувати і деякі інші критерії, зокрема, обґрунтованість і доцільність, корисність та інші.

Обґрунтованість і доцільність - це умови і вимоги, здійснення яких необхідно для того, щоб правові засоби, що функціонують в межах МПР досягали високого позитивного результату в процесі впорядкування суспільних відносин. Чим обґрунтованішим і доцільнішим є зміст тих правових засобів, що використовуються в межах МПР, тим більш він дієвий.

Категорія „корисність», як і категорія „дієвість», має оціночний характер. Однак на відміну від дієвості питання про корисність МПР та його функціонування вирішується виходячи не з суб'єктивної оцінки об'єктивних показників, а з суб'єктивної оцінки, зробленої на основі особистісного сприйняття наслідків, широту кола яких суб'єкт правовідносин окреслює для себе самостійно.

Висновки. Таким чином, виходячи з вищевикладених позицій дослідження основних підходів до розуміння поняття „дієвість механізму правового регулювання», дану категорію доцільно розглядати через сукупність цінності, ефективності, економічності та інших показників функціонування МПР, в якості комплексною

категорії, яка дозволяє об'єктивно та всебічно відстежувати його різноманітні прояви та вплив на суспільні відносини.

Дієвість механізму правового регулювання поряд з іншими факторами визначається рівнем правової підготовки суб'єктів системи забезпечення та впорядкування поведінки учасників суспільних відносин, їхньою дисциплінованістю і відповідальністю, а також стійкими навичками правової поведінки самих учасників правовідносин. Необхідно створити таке становище, за допомогою юридичних та інформаційно-психологічних засобів, коли дотримання закону стане вигіднішим за його порушення. Також потрібно підвищити рівень ймовірності в досягненні дієвості МПР і значно знизити рівень ймовірності у виникненні перешкод цьому процесу.

1. Малько А. В. Механизм правового регулирования / А. В. Малько // Правоведение. -1996. -№ 3. – С. 54-62
2. Комаров С. А. Общая теория государства и права : учебник / С. А. Комаров. – М. : Юрайт, 1998. – 416 с.
3. Теория держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Опіценко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
4. Сергеев А. П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР. / А. П. Сергеев. - Л. : ЛГУ, 1990. – 192 с.
5. Кудрявцев В. Н. Современная социология права. / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. - М. : Юристъ, 1995. – 297 с.
6. Ллойд Д. Идея права. / Д. Ллойд ; [пер. с англ. Ю. М. Юмашев, М. А. Юмашева] - М. : Югона, 2002. - 416 с.
7. Мельник Л. Г. Економіка підприємства : Навч. посіб. / Л. Г. Мельник, О. І. Корінцева. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 412 с.
8. Проблема эффективности в современной науке / под ред. А. Д. Урсула. - Кишинев : Наука, 1985. - 256 с.
9. Эффективность правовых норм / Кудрявцев В. Н., Никитский В. П., Самощенко И. С., Глазырин В. В. – М. : Юрид. лит., 1980. – 270 с.

Сидоренко В.В. Дієвість механізму правового регулювання як передумова впорядкування суспільних відносин

У статті розглядаються питання дієвості механізму правового регулювання через дослідження окремих ознак функціонування механізму правового регулювання та впливу на нього різноманітних юридичних явищ.

Ключові слова: механізм правового регулювання, дієвість, ефективність, цінність, економічність, критерії, залежності.

Сидоренко В.В. Действенность механизма правового регулирования как условие упорядочения общественных отношений

В статье рассматриваются вопросы действенности механизма правового регулирования путем исследования отдельных признаков функционирования механизма правового регулирования и влияния на него различных юридических явлений.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, действенность, эффективность, ценность, экономичность, критерии, зависимости.

Sydorenko V.V. The effectiveness of the mechanism of legal regulation as a precondition for improvement of public relations

The article deals with the effectiveness of the mechanism of regulation by examining specific features of functioning of the mechanism of legal regulation and the impact of various corporate events.

Keywords: mechanism of regulation, efficiency, effectiveness, value, frugality, criteria, dependence.